
Nenad
POKOS

ANALIZA
DEMOGRAFSKIH
OBILJEŽJA SREDNJIH
HRVATSKIH GRADOVA

UVOD I METODOLOŠKA OBJAŠNJENJA

U ovom se radu srednjim hrvatskim gradovima nazivaju ukupno 54 grada, počevši od četvrtog grada po veličini u RH (Zadra), i završivši s Ludbregom, kako je predložio Ratimir Zimmermann u ovom zborniku. Prema tome, analizirani su gradovi pomoću tri kriterija razdijeljeni na tri veličinske skupine, radno nazvane: “veći”, “srednji”, i “manji” srednji gradovi. Ti se kriteriji odnose na broj popisanih stanovnika 1991. godine, “ekvivalentne” stanovnike (stalne i turiste) te na broj radnih mjesta. Također su određeni polumjeri kojima su obuhvaćena kružna područja, odnosno pripadajuća naselja pojedinim gradovima.¹ Dakle, ovdje gradovi ne odgovaraju statističkom prostornom obuhvatu naselja, već se podaci za naselja iz kružnog područja kumuliraju pojedinom gradu, odnosno naseljunositelju.

Takvim kumuliranjem podataka neka su naselja objedinila također veća naselja u bližoj okolici, pa je u četiri slučaja bila riječ o gradovima s dvojnim nazivima; Vukovar-Borovo, Čakovec-Nedelišće, Belišće-Valpovo i Pakrac-Lipik. Radi jednostavnijeg prikaza, za njih će se ovdje upotrebljavati samo prvi naziv, s time što će Valpovo dobiti prednost pred Belišćem zbog većeg broja stanovnika 1991. godine.

Nadalje, primjenom tri navedena kriterija i kumuliranjem broja stanovnika neka su naselja analizirana u posljednjoj skupini (“manji” srednji gradovi) iako su 1991. godine imala manje stanovnika od pojedinih naselja koja nisu ušla u skupinu srednjih gradova. Tako su npr. umjesto Gline, Ploča, Đurđevca, Dugog Sela itd. srednji gradovi ovdje “postali” brojem stanovnika malobrojniji Ludbreg, Umag, Krapina, Ivanec i Crikvenica.

Ukupno su uz 54 grada analizirana i naselja u njihovim kružnim područjima po popisu stanovništva 1991. godine.² Pojedini gradovi nemaju niti jedno naselje u kružnom području (Zadar, Pula, Dubrovnik itd.) a najviše ih je kod Krapine (15 naselja) i Duge Rese (13 naselja).

S druge strane, neka statistički samostalna naselja iz 1981. godine prestala su postojati, pa su njihovi podaci za tu godinu pribrojeni priključenim naseljima-gradovima. To se odnosi na Bokanjac, Diklo, Dračevac Zadarski i Ploče (Zadar); Gornji Vidovec (Čakovec); Dirakovica, Kačjak, Klanfari, Lokvica, Manestri i Selce Dramaljsko (Crikvenica); Kotišina i Makar (Makarska) i Dolanec (Ivanić Grad).

Glavni je zadatak ovog rada ustanoviti postoje li i kolike su razlike po osnovnim demografskim obilježjima između triju skupina srednjih gradova. Stoga je svaka skupina gradova analizirana na istovjetan način prema sljedećim pokazateljima:

1. popisno kretanje stanovništva,
2. prirodno kretanje stanovništva,
3. tip općeg kretanja stanovništva,
4. dobno-spolna struktura stanovništva,
5. stanovništvo po školskoj spremi,
6. stanovništvo po aktivnosti,
7. stanovništvo po djelatnosti.

VEĆI SREDNJI GRADOVI

Popisno kretanje stanovništva

TABLICA I
Popisno kretanje stanovništva
većih srednjih gradova u
razdoblju 1981.–1991.

Grad	Broj stanovnika		Međupopisna promjena	
	1981.	1991.	Apsolutna	Relativna (%)
Zadar	63 364	76 343	12 979	20,5
Pula	56 153	62 378	6 225	11,1
Karlovac	56 339	61 314	4 975	8,8
Slav. Brod	49 153	57 229	8 076	16,4
Vukovar	47 140	51 081	3 941	8,4
Sisak	47 726	49 938	2 212	4,6
Dubrovnik	43 990	49 728	5 738	13,0
Varaždin	42 779	45 597	2 818	6,6
Šibenik	38 215	42 243	4 028	10,5
Vinkovci	35 944	38 580	2 636	7,3
Velika Gorica	29 349	37 444	8 095	27,6
Čakovec	33 248	36 261	3 013	9,1
Bjelovar	30 751	33 534	2 783	9,1
Ukupno	574 151	641 670	67 519	11,7

Izvor: Popis stanovništva 1981. Stanovništvo po naseljima, općinama i zajednicama općina. Dokumentacija 553, RZS, Zagreb, 1984.
Popis stanovništva 1991. Narodnosni sastav stanovništva Hrvatske po naseljima. Dokumentacija 881, RZS, 1992.

U gradovima iz ove skupine 1991. godine živjelo je najviše stanovnika (53,2 posto ukupnog stanovništva srednjih gradova), a istodobno je njihov porast u razdoblju od 1981. do 1991. bio najmanji od svih promatranih skupina srednjih gradova (11,7 posto, odnosno 49,3 posto ukupnog porasta stanovništva). Najveći relativan porast stanovništva (27,6 posto) imala je Velika Gorica zbog pozitivnog procesa satelitizacije, odnosno suburbanizacije Zagreba. Zahvaljujući tome, Velika Gorica je brojem stanovnika postala brojnija i od regionalnih središta kao što su Čakovec i Bjelovar. Svi ostali gradovi u ovoj skupini također pripadaju regionalnim središtima koja su relativno više povećavala svoj broj stanovnika ranijih desetljeća zahvaljujući intenzivnom jačanju funkcije rada koja im je omogućavala znatan priljev stanovništva, ponajprije iz okolnih ruralnih krajeva koji su stoga toliko “presušili” da iz njih gotovo nema tko više seliti. (Vresk, 1986. i 1996. b). Unatoč tome, zabilježeni porast stanovništva većih srednjih gradova još je uvijek gotovo trostruko veći od npr. ukupnog porasta stanovništva Hrvatske ili ukupnog porasta stanovništva triju velikih gradova (Splita, Rijeke i Osijeka) čije je stanovništvo u razdoblju od 1981. do 1991. zbog spomenutih razloga povećano “samo” 8 posto. Uz to, u ovim je gradovima slično kao i u Zagrebu, već ranije utvrđena pozitivna tendencija razvoja u kojoj veći porast stanovništva bilježi njihova urbanizirana okolica.

Prirodno kretanje stanovništva

Grad	Prirodni prirast			% prirasta iz 1981.-1990.
	1981.-1990.	Stopa prir. prirasta	1991.-1996.	
Zadar	6 514	10,2	2 077	31,8
Pula	3 373	6,0	343	10,2
Karlovac	1 973	3,5	-1 116	-56,5
Slav. Brod	3 995	8,1	1 380	34,6
Vukovar	2 503	5,3	-184	-7,4
Sisak	2 026	4,3	-116	-5,7
Dubrovnik	2 484	5,7	242	9,7
Varaždin	1 881	4,4	-73	-3,8
Šibenik	2 351	6,2	482	20,7
Vinkovci	2 259	6,2	280	12,4
Velika Gorica	3 513	12,0	1 388	39,5
Čakovec	1 649	5,0	582	35,3
Bjelovar	138	0,5	-581	-421,0
Ukupno	34 659	6,0	4 704	13,6

TABLICA 2
Prirodno kretanje stanovništva većih srednjih gradova 1981.-1990. te 1991.-1996. godine

Izvor: Prirodno kretanje stanovništva (1971.-1996.). Dokumentacijske tablice rođenih i umrlih po naseljima, DZS, Zagreb.

U ukupnom prirodnom prirastu srednjih hrvatskih gradova od 1981. do 1991. (64 082 stanovnika) ti su gradovi sudjelovali s 54,1 posto, odnosno nešto više od svojeg udjela u ukupnom stanovništvu 54 promatrana grada. U istom je razdoblju prirodni prirast s najmanjim udjelom sudjelovao u porastu stanovništva Bjelovara, a s najvišim kod Velike Gorice, Zadra i Slavenskog Broda. Uz pretpostavku da je u razdoblju od 1991. do 1996. prirodni prirast ostao na razini iz prijašnjeg međupopisja, on bi morao iznositi približno 60-ak posto prirasta iz razdoblja od 1981. do 1991. Međutim, prirodni prirast većih srednjih gradova u najnovijem razdoblju iznosio je tek 13,6 posto prirodnog prirasta iz razdoblja od 1981. do 1991. Dakako, glavni su uzroci takvom drastičnom smanjenju prirodnog prirasta (osim njegova dugoročnog konstantnog smanjivanja) relativno stara dobna struktura stanovništva tih gradova, negativne posljedice Domovinskog rata, ali i značajnije iseljavanje mlađeg stanovništva u inozemstvo.

Nešto viši prirast devedesetih godina jedino su zadržali Velika Gorica, Čakovec, Slavonski Brod i Zadar. Njima nasuprot, najkritičnija je situacija u Bjelovaru čiji je prirodni prirast u odnosu na razdoblje od 1981. do 1990. zaostajao čak 420 posto. Bjelovar i Karlovac su ujedno i jedini gradovi u ovoj skupini koji su svih šest godina imali negativan prirodni prirast. Naime, u ostalim je gradovima zabilježen demografski oporavak barem posljednje dvije godine (1995. i 1996.). Dok je u Karlovcu toliki prirodan pad donekle razumljiv zbog neposredne blizine bojišnice te djelomičnog odlaska srpskog stanovništva, u Bjelovaru je riječ o intenzivnom procesu starenja i depopulaciji okolice koja više nema snage za demografsku obnovu niti samog regionalnog središta. Prirodni pad stanovništva Siska u razdoblju od 1991. do 1996. zabilježen je tek u posljednje četiri godine odnosno poslije najžešćih ratnih zbivanja. U Varaždinu niti jedan od spomenutih razloga prirodnog pada nije istaknut u tolikoj mjeri (blizina bojišnice, depopulacija okolice, intenzivno starenje, odlazak srpskog stanovništva), pa bi ovaj slučaj zahtijevao detaljniju analizu.

Valja napomenuti da se u Vukovaru (kao i u ostalim gradovima koji su se nalazili pod okupacijom) podaci o prirodnom kretanju u razdoblju od 1992. do 1996. godine odnose samo na prognano stanovništvo koje je podatke o rođenima i umrlima prijavljivalo u Općini Vukovar u prognanstvu.

Tip općeg kretanja stanovništva

Tip općeg kretanja stanovništva uobičajeno se temelji na usporedbi stopa popisnog kretanja stanovništva i stopa prirodnog prirasta stanovništva. Na taj se način posredno dolazi i do podataka o gruboj migracijskoj bilanci prostora, odnosno općim obilježjima prostorne pokretljivosti stanovništva. Ovisno o tome je li migracijska bilanca pozitivna ili negativna, određuje se je li neki prostor imigracijski ili emigracijski. Daljnje stupnjevanje ovisi o kombinaciji odnosa stopa popisnih promjena i stopa prirodnog prirasta unutar imigracijskih i emigracijskih tipova. Usporedba dva bitna demografska kretanja i tipizacija na četiri imigracijska i četiri emigracijska tipa omogućava utvrđivanje osnovnih čimbenika demografske dinamike u određenom međupopisnom razdoblju – je li to prostorno ili prirodno kretanje stanovništva.³ Tip općeg kretanja stanovništva, utvrđen na osnovi tako definiranog modela, sintetički je pokazatelj međupopisnih promjena i bitno pridonosi razumijevanju demografskih odnosa i procesa te diferencijaciji prostora. Kao takav relevantan je na svim razinama razmatranja demografske problematike.

Republika Hrvatska imala je u razdoblju od 1981. do 1991. godine tip općeg kretanja II – “ekspanzija imigracijom” gdje je u ukupnom porastu od 4 posto pozitivna stopa migracijske bilance bila za nepune 2 tisuće stanovnika viša od također pozitivne stope prirodnog prirasta (obje stope su iznosile 2 posto).

Gradovi iz ove skupine imali su isti tip općeg kretanja stanovništva kao i Hrvatska u cjelini, s time da je nešto važniju ulogu za porast broja stanovnika imalo mehaničko kretanje, a ne prirodni prirast (što je bio slučaj u Hrvatskoj).

Iako svi gradovi imaju isti tip općeg kretanja (II), među njima se uočavaju određene razlike. Zahvaljujući pozitivnim učincima mehaničkog kretanja stanovništvo je poraslo u tek pet gradova (Karlovac, Sl. Brod, Dubrovnik, V. Gorica i Bjelovar). Upravo je u Bjelovaru najveća razlika u veličini promatranih stopa. Odnosno, da je njegov porast ovisio samo o prirodnom kretanju, stanovništvo Bjelovara bi stagniralo ili čak iskazalo manjak, ponajprije zbog izgubljenog nataliteta doseljenog stanovništva čiju većinu općenito čine osobe u reproduktivnoj dobi.

U osam gradova u kojima je u ukupnom povećanju stanovništva prirodni prirast bio značajniji od migracijske bilance, najveću je diskrepanciju zabilježio Sisak u kojem višak doseljenih nad iseljenima čini tek 8,4 posto ukupnog porasta, a prirodnim je putem stanovništvo povećano čak

TABLICA 3
Tip općeg kretanja
stanovništva većih srednjih
gradova u razdoblju
1981.–1991. godine

91,6 posto. Minimalni porast stanovništva gradova mehaničkim kretanjem (Sisak, Vinkovci, Varaždin itd.) može se tumačiti i time što se intenzitet preseljavanja u njih smanjivao i zbog jačanja dnevnih migracija iz okolice. To bi značilo da su koncentracija stanovništva i njihov rast nešto usporeniji, a preobrazba njihovih okolica povećana što je, svakako, pozitivna i poželjna tendencija razvoja.

Grad	Promjena broja stan. 1981.–1991.		Prirodni prirast 1981.–1990.		Migracijska bilanca 1981.–1991.		Tip općeg kretanja stanovništva
	Aps.	%	Aps.	Rel.	Aps.	Rel.	
Zadar	12 979	20,5	6 514	10,3	6 465	10,2	I 1
Pula	6 225	11,1	3 373	6,0	2 852	5,1	I 1
Karlovac	4 975	8,8	1 973	3,5	3 002	5,1	I 1
Slav. Brod	8 076	16,4	3 995	8,1	4 081	8,3	I 1
Vukovar	3 941	8,4	2 503	5,3	1 438	3,1	I 1
Sisak	2 212	4,6	2 026	4,3	186	0,3	I 1
Dubrovnik	5 738	13,0	2 484	5,7	3 254	7,4	I 1
Varaždin	2 818	6,6	1 881	4,4	937	2,2	I 1
Šibenik	4 028	10,5	2 351	6,2	1 677	4,3	I 1
Vinkovci	2 636	7,3	2 259	6,2	377	1,1	I 1
Velika Gorica	8 095	27,6	3 513	12,0	4 582	15,6	I 1
Čakovec	3 013	9,1	1 649	5,0	1 364	4,1	I 1
Bjelovar	2 783	9,1	138	0,5	2 645	8,6	I 1
Ukupno	67 519	11,7	34 659	6,0	32 860	5,7	I 1

Izvor: tablica 1. i 2.

Dobna i spolna struktura stanovništva

Dobna struktura pokazuje potencijalnu vitalnost i biodinamiku stanovništva. Na nju, osim mehaničkog kretanja, od odrednica prirodnog kretanja znatno jače utječe natalitet od mortaliteta. Naime, visok natalitet uvjetuje mladu dobnu strukturu, a nizak natalitet uvjetuje relativno visok udjel zrelog i starog stanovništva (Wertheimer-Baletić, 1982.). U tablicama je dobna struktura prikazana pomoću tri pokazatelja: udjela mladog (0–19 godina) i starog (60 i više godina) stanovništva u ukupnom, indeksa starenja⁴ i tipa dobnog sastava.⁵

U slučaju analiziranih gradova dobna će struktura ovisiti o nekoliko čimbenika. Jedan od njih je taj da nakon četrdesete godine života specifični mortalitet kod muškaraca nadmašuje mortalitet žena te se, usporedo s porastom životne dobi, stvaraju sve veći viškovi žena. To je osobito važno u starijoj populaciji kakvu već ima Hrvatska

u cjelini. Debalans ove strukture, nadalje, može izazvati i diferencijalna potražnja radne snage po spolu, bilo u sekundarnim ili tercijarnim zanimanjima. Na posljepku, u ruralnom egzodusu prevladavaju žene, a muškarci ostaju više vezani uz svoje zanimanje i gospodarstvo. Drugim riječima, žene su osjetljivije od muškaraca na teškoće života na selu.

Spolna struktura prikazana je jednim od osnovnih pokazatelja kvantitativnog odnosa muškog i ženskog stanovništva - koeficijentom feminiteta koji izražava broj žena na 100 muškaraca.

Stanovništvo većih srednjih gradova imalo je 1991. godine nešto povoljniji tip dobnog sastava (na pragu starosti) nego Hrvatska u cjelini (starost). Isto vrijedi i za indeks starenja koji je u Hrvatskoj bio nešto veći (66,7).

TABLICA 4
Dobna i spolna struktura stanovništva većih srednjih gradova 1991. godine

Grad	Dobni sastav		Indeks starenja	Tip dobnog sastava	Kof. feminiteta
	0-19	60 i više			
Zadar	29,2	11,7	40,0	na pragu starosti	103,4
Pula	25,2	14,8	58,8	na pragu starosti	104,2
Karlovac	25,3	16,6	65,6	starost	112,7
Slav. Brod	29,9	12,9	43,3	na pragu starosti	106,7
Vukovar	27,2	13,8	50,6	na pragu starosti	109,3
Sisak	25,5	13,7	53,7	na pragu starosti	105,5
Dubrovnik	27,8	15,2	54,6	starost	111,0
Varaždin	25,6	15,8	61,5	starost	110,4
Šibenik	28,0	14,2	51,0	na pragu starosti	106,3
Vinkovci	29,3	14,0	47,7	na pragu starosti	107,7
Velika Gorica	31,3	8,6	27,5	mladost	106,5
Čakovec	29,6	13,4	45,3	na pragu starosti	105,4
Bjelovar	26,2	16,2	61,9	starost	112,3
Ukupno	25,5	13,9	54,7	na pragu starosti	107,6

Izvor: Popis stanovništva 1991. Stanovništvo prema spolu i starosti. Dokumentacija 882. DZS, Zagreb, 1994.

Međutim, od ovdje analiziranih skupina gradova, ova je imala najstarije stanovništvo. Najmlađe stanovništvo imala je Velika Gorica, jedina s tipom dobnog sastava mladost, što je i razumljivo s obzirom na relativno visoke stope prirodnog prirasta i migracijske bilance. Najviši indeks starenja (>60 posto) imali su Bjelovar, Karlovac i Varaždin koji su ujedno u razdoblju od 1981. do 1991. imali i najmanje stope prirodnog prirasta. Uz njih je tip dobnog sastava starost imao još i Dubrovnik.

Relativno visok udjel žena upravo u ova četiri grada uvjetovali su da ta skupina ima najviši udjel žena u ukupnom stanovništvu od svih analiziranih skupina. Pretpostavka je da su u Bjelovaru, Karlovcu i Varaždinu žene u tolikoj većini zbog potreba prevladavajuće industrije koja većinom zapošljava žene (prehrambena, tekstilna, prerada kože i proizvodnja obuće). Dubrovnik iskazuje nešto veći udjel žena zbog razvoja turizma u kojem također kao radna snaga prevladavaju žene.

Stanovništvo prema školskoj spremi

Prema ovom je obilježju stanovništvo staro 15 godina i više, radi veće preglednosti, prikazano u dvije krajnje kategorije: stanovništvo bez školske spremi i broj stanovnika sa završenom višom ili visokom školom.

TABLICA 5
Stanovništvo većih srednjih gradova staro 15 godina i više prema nekim obilježjima školske spremi (u %) 1991. godine

Grad	Broj stanovnika 15 i više godina	Udjel stan. bez šk. spremi	Udjel visoko- školovanog st.
Zadar	60 083	2,7	15,2
Pula	50 876	2,0	19,6
Karlovac	49 811	2,3	13,7
Slav. Brod	44 339	4,6	11,2
Vukovar	40 782	4,7	8,8
Sisak	40 582	4,0	11,5
Dubrovnik	39 475	2,7	15,5
Varaždin	36 981	1,8	16,0
Šibenik	33 559	5,2	13,3
Vinkovci	30 272	5,4	10,2
Velika Gorica	28 972	2,4	11,4
Čakovec	28 401	1,6	9,6
Bjelovar	27 002	4,5	10,5
Ukupno	511 135	3,3	13,2

Izvor: Popis stanovništva 1991. Stanovništvo prema školskoj spremi, pismenosti i spolu po naseljima. Dokumentacija 884. DZS, Zagreb, 1994.

Dakako, zbog najveće mogućnosti školovanja u spomenutim gradovima ova skupina ima najpovoljnija obilježja. Međutim, udjel visokoškolovanog stanovništva ne prati veličinu gradova, već ovisi o lokaciji pojedine visokoškolske ustanove. Stoga najviše visokonaobraženih stanovnika imaju Pula u kojoj se nalazi Pedagoški fakultet, Varaždin (Fakultet organizacije i informatike), Dubrovnik (Fakultet za turizam) i Zadar (Filozofski fakultet).

Najmanji udjel stanovnika bez školske spreme, u čemu važnu ulogu uz strukturu doseljenika ima i organizacija mreže osnovnih škola u okolnom području koje je glavni inkubator doseljenog stanovništva, imaju Čakovec i Varaždin.

Stanovništvo prema aktivnosti

Aktivnim stanovništvom određen je ukupan radni potencijal određenog područja. Njegovo je formiranje pod istodobnim utjecajem demografskih i društveno-ekonomskih čimbenika. Od demografskih čimbenika najveće značenje ima dobna struktura. Naime, relativno visok udjel stanovništva u radnoj dobi povoljan je sa stajališta formiranja aktivnog stanovništva. Prikazani statistički podaci odnose se na aktivno stanovništvo u "zemlji", odnosno u okviru postojeće države u trenutku popisa 1991. godine (dakle, bez stanovništva u tadašnjem inozemstvu). U tablicama će se prikazati i broj stanovništva u "zemlji" te njegov udjel u ukupnom stanovništvu čime će se odmah pokazati koji su gradovi imali najviše stanovnika u inozemstvu.

Grad	Stanovnika u zemlji	% od ukupnog stanovništva	Aktivno stanovništvo u zemlji	% od aktivnog st. u zemlji
Zadar	71 669	93,9	32 095	44,7
Pula	61 052	97,9	29 259	47,9
Karlovac	58 226	95,0	27 581	47,2
Slav. Brod	53 635	93,7	22 338	41,7
Vukovar	49 241	96,4	23 311	47,4
Sisak	48 356	96,8	22 892	47,4
Dubrovnik	48 150	96,8	22 539	46,8
Varaždin	44 373	97,3	20 932	47,2
Šibenik	40 744	96,8	18 879	46,3
Vinkovci	36 835	95,8	15 305	41,6
Velika Gorica	35 345	94,4	17 879	50,8
Čakovec	34 598	95,4	16 506	47,8
Bjelovar	31 993	95,4	14 214	44,4
Ukupno	614 217	95,7	283 730	46,2

TABLICA 6

Ukupno i aktivno stanovništvo većih srednjih gradova (u zemlji) 1991. godine

Izvor: Popis stanovništva 1991. Dokumentacija 991. Stanovništvo u zemlji i inozemstvu. DZS, Zagreb, 1994.

Kako su najveći gradovi društveno-gospodarski najrazvijeniji, logično je da će imati i najpovoljnije analizirane stope od svih skupina gradova. Najmanje stanovništva u

inozemstvu i relativno najviši udjel aktivnog stanovništva povoljniji su pokazatelji i u odnosu na odgovarajuće stope cjelokupnog hrvatskog stanovništva (za Hrvatsku udjel “inozemaca” iznosi 6 posto, a stopa aktivnosti 45,3 posto). Između prikazanih gradova valja istaknuti Slavonski Brod koji je s najviše “inozemnih” stanovnika, uz Vinkovce, imao i najmanje aktivnog stanovništva. S druge strane, Pula se s najviše stanovnika u “zemlji” ističe kao grad s najviše aktivnog stanovništva poslije Velike Gorice. Navedeni primjeri upućuju na zaključak da će gradovi čiji porast nije pod velikim utjecajem mehaničkog kretanja imati relativno manje aktivnog stanovništva u “zemlji” ako se na privremenom radu u inozemstvu nalazi relativno više stanovništva. Ne treba posebno objašnjavati da se u inozemstvu većinom nalazi stanovništvo u radnoj dobi.

Stanovništvo prema djelatnosti

Struktura stanovništva prema ekonomskoj aktivnosti obično se dalje razrađuje prema djelatnostima i zanimanju, pa na taj način postaje reprezentativan pokazatelj razine ekonomskog i društvenog razvitka. Pod ekonomskom strukturom aktivnog stanovništva (radne snage) razumijeva se prije svega razdioba radne snage prema djelatnostima iz kojih izvlači sredstva za život. Broj aktivnih stanovnika u “zemlji” prikazan je po sekundarnim, tercijarnim i kvartarnim sektorima djelatnosti.⁶ Od primarnog sektora se odustalo zbog toga što poljoprivreda nije tipična gradska djelatnost te što svega 7 posto stanovništva srednjih gradova u njoj obavlja zanimanje. Ovaj ipak relativno visok udjel zaposlenih u poljoprivredi posljedica je činjenice da se u gradovima nalaze sjedišta poljoprivrednih poduzeća (ranije poznatih pod imenom poljoprivrednoindustrijski kombinati) što povisuje udjel zaposlenosti u toj djelatnosti (Vresk, 1996. a).

Valja napomenuti da se ovdje prikazan broj aktivnog stanovništva u “zemlji” po gradovima razlikuje od aktivnog stanovništva iz poglavlja *Stanovništvo prema aktivnosti* jer je ovdje riječ o aktivnom stanovništvu koje obavlja zanimanje, a u prijašnjem su poglavlju osim njih uključene i osobe koje traže zaposlenje te osobe koje su prekinule rad radi ispunjenja vojne obveze ili izdržavanja kazne lišenja slobode. (Dokumentacija 911, DZS, 1996.).

Zbog većeg broja zaposlenih u primarnoj djelatnosti na razini Hrvatske (14,6 posto) razumljivo je da veći srednji gradovi imaju više zaposlenih u sve tri ostale djelatnosti od hrvatskog prosjeka (II-32,6 posto, III-31,9 posto, IV-15,1 posto aktivnog stanovništva).

Grad	Aktivno stan. u zemlji	% akt. stan. koje obavlja zanimanje prema sektoru djel.		
		sekundarni	tercijarni	kvartarni
Zadar	25 841	26,2	39,9	27,7
Pula	26 297	33,2	36,3	26,3
Karlovac	24 328	42,1	29,8	22,6
Slav. Brod	17 503	35,3	34,8	21,6
Vukovar	19 588	51,8	24,6	13,6
Sisak	20 304	48,4	28,0	19,2
Dubrovnik	20 366	15,0	60,5	20,9
Varaždin	19 035	35,8	32,1	26,1
Šibenik	16 656	32,9	35,2	28,8
Vinkovci	13 135	28,2	37,7	20,8
Velika Gorica	16 252	29,2	40,7	23,8
Čakovec	15 450	49,9	29,2	15,7
Bjelovar	12 806	37,1	27,7	23,0
Ukupno	247 561	35,6	35,4	22,8

Izvor: Popis stanovništva 1991. Dokumentacija 885. Aktivno stanovništvo u zemlji koje obavlja zanimanje, prema području djelatnosti po naseljima. DZS, Zagreb, 1994.

Zbog većeg broja zaposlenih u primarnoj djelatnosti na razini Hrvatske (14,6 posto) razumljivo je da veći srednji gradovi imaju više zaposlenih u sve tri ostale djelatnosti od hrvatskog prosjeka (II-32,6 posto, III-31,9 posto, IV-15,1 posto aktivnog stanovništva).

Prema udjelu zaposlenih u sekundarnim djelatnostima odskoču četiri grada, pa se za njih može kazati da su po funkcionalnoj usmjerenosti izrazito industrijski gradovi. To su Vukovar, Čakovec, Sisak i Karlovac. Zbog razvijene turističke funkcije Dubrovnik ima najviše zaposlenog stanovništva u tercijarnim djelatnostima, a slijede Zadar (trgovina, promet pa tek onda turizam) i Velika Gorica (trgovina). U kvartarnim djelatnostima udjeli su najujednačeniji, ali ipak s relativno malim brojem aktivnih u Vukovaru i Čakovcu.

SREDNJI SREDNJI GRADOVI

Popisno kretanje stanovništva

Promatrajući sve tri skupine gradova, ova ima najveći porast broja stanovnika (15,3 posto). Valja napomenuti da bi bez enormnog porasta Zaprješića taj porast bio tek 12,3 posto. Zaprješić ima ujedno najveći porast od svih analiziranih gradova, a 1991. godine po redoslijedu broja stanovnika popeo se za čak 23 mjesta u odnosu na 1981. Porast stanovništva Zaprješića, Kaštel Starog i Samobora (kao i Velike Gorice, Kaštel Sućurca i Čepina iz ostalih skupina)

Nenad Pokos
**Analiza demografskih obilježja
srednjih hrvatskih gradova**

TABLICA 7

Aktivno stanovništvo većih srednjih gradova (u zemlji) koje obavlja zanimanje u sekundarnim, tercijarnim i kvartarnim djelatnostima 1991. godine

ujedno potvrđuju da su u ovom razdoblju težište koncentracije stanovništva i izgradnje stambenih naselja postali rubovi i okolica velikih gradova (Vresk, 1982.-83.). Zanimljivo je da se sva tri grada s najmanjim porastom stanovništva (<10 posto) nalaze u Slavoniji; Nova Gradiška, Požega i Valpovo.

TABLICA 8
Popisno kretanje stanovništva
srednjih srednjih gradova u
razdoblju 1981.-1991.

Grad	Broj stanovnika		Međupopisna promjena	
	1981.	1991.	Apsolutna	Relativna (%)
Koprivnica	22 693	26 469	3 776	16,6
Požega	22 617	23 995	1 378	6,1
Virovitica	19 780	21 849	2 069	10,5
Đakovo	18 105	20 317	2 212	12,2
Petrinja	16 900	19 807	2 907	17,2
Sinj	17 348	19 721	2 373	13,7
Samobor	16 224	18 341	2 117	13,0
Valpovo	16 423	17 989	1 566	9,6
Zaprešić	9 302	17 243	7 941	85,4
Kutina	14 138	15 909	1 771	12,5
Nova Gradiška	15 045	15 728	683	4,5
Knin	14 047	15 687	1 640	11,7
Kaštel Stari	12 495	15 611	3 116	24,9
Solin	13 980	15 410	1 430	10,2
Ukupno	229 097	264 076	34 979	15,3

Izvor: kao u tablici 1.

Prirodno kretanje stanovništva

TABLICA 9
Prirodno kretanje stanovništva
srednjih srednjih gradova
1981.-1990. te 1991.-1996.
godine

Grad	Prirodni prirast			
	1981.-1990.	stopa pr. prirasta	1991.-1996.	% prir. iz 1981.-1990.
Koprivnica	956	4,2	112	11,7
Požega	1 035	4,6	444	42,9
Virovitica	674	3,4	8	1,1
Đakovo	1 111	6,1	473	42,6
Petrinja	562	3,3	-127	-22,6
Sinj	1 675	9,7	909	54,3
Samobor	741	4,6	449	60,6
Valpovo	830	5,1	69	8,1
Zaprešić	1 125	12,1	666	59,2
Kutina	999	7,1	364	36,4
Nova Gradiška	506	3,4	-3	-0,6
Knin	1 388	9,8	15	1,1
Kaštel Stari	1 358	10,9	527	38,9
Solin	1 726	12,4	963	55,8
Ukupno	14 686	6,4	4 869	33,2

Izvor: kao u tablici 2.

Spomenuti gradovi imali su u razdoblju od 1981. do 1990. najvišu stopu prirodnog prirasta od svih skupina, a i u posljednjim godinama zadržali su viši udjel prirasta u odnosu na prijašnje međupopisje od ostale dvije skupine (33 posto). Osamdesetih je godina najveću stopu imao Solin u kojem bi samo na osnovi prirodnog kretanja stanovništvo u tom razdoblju povećalo, a ne smanjilo svoj broj. Sa stopama prirodnog prirasta iznad 10 posto javljaju se još Zaprešić i Kaštel Stari koji bilježe i najviši ukupan porast stanovništva te Sinj i Knin iz demografski relativno mlađe Dalmatinske zagore. U recentnom desetljeću prirodni pad stanovništva bilježe samo Petrinja (što je razumljivo zbog velikosrpske okupacije) te Nova Gradiška s minimalnim iznosom prirodnog smanjenja (3 stanovnika). Samobor i Zaprešić jedini su gradovi u kojima je prirodni prirast ostao na istoj razini kao osamdesetih godina, a nizak prirast Virovitice začuđujući je u odnosu na primjerice znatno vitalnije stanovništvo brojem stanovnika podjednako velike Požege ili Đakova.

Tip općeg kretanja stanovništva

Za razliku od prve, u ovoj je skupini gradova važniju ulogu u porastu stanovništva imala migracijska bilanca nego prirodni prirast (58 posto prema 42 posto). Međutim, valja napomenuti da bi samo ponovnim izostavljanjem Zaprešića, koji ima najveću stopu migracijske bilance, prirodni prirast ostalih gradova bio čak nešto značajniji u

TABLICA 10

Tip općeg kretanja stanovništva srednjih srednjih gradova u razdoblju 1981.–1991. godine

Grad	Promjena broja stan. 1981.–1991.		Prirodni prirast 1981.–1990.		Migracijska bilanca 1981.–1991.		Tip općeg kretanja stanovništva
	Aps.	%	Aps.	Rel.	Aps.	Rel.	
Koprivnica	3 776	16,6	956	4,2	2 820	12,4	I 1
Požega	1 378	6,1	1 035	4,6	343	1,5	I 1
Virovitica	2 069	10,5	674	3,4	1 395	7,1	I 1
Đakovo	2 212	12,2	1 111	6,1	1 101	6,1	I 1
Petrinja	2 907	17,2	562	3,3	2 345	13,9	I 1
Sinj	2 373	13,7	1 675	9,7	698	4,0	I 1
Samobor	2 117	13,0	741	4,6	1 376	8,4	I 1
Valpovo	1 566	9,6	830	5,1	736	4,5	I 1
Zaprešić	7 941	85,4	1 125	12,1	6 816	73,3	I 1
Kutina	1 771	12,5	999	7,1	772	5,5	I 1
Nova Gradiška	683	4,5	506	3,4	177	1,2	I 1
Knin	1 640	11,7	1 388	9,8	252	1,8	I 1
Kaštel Stari	3 116	24,9	1 358	10,9	1 758	14,1	I 1
Solin	1 430	10,2	1 726	12,4	-296	-2,1	E 1
Ukupno	34 979	15,3	14 686	6,4	20 293	8,9	I 1

Izvor: kao u tablici 3.

ukupnom porastu od imigracije stanovništva (za 84 stanovnika). Osim Zaprešića i Kaštel Starog prema najvišim stopama migracijske bilance ovdje se ističu Petrinja i Koprivnica, ponajprije zbog jačanja funkcije rada, odnosno razvoja industrije koja je privlačila brojno stanovništvo. U odnosu na relativno visoke stope prirodnog prirasta, valja spomenuti niske stope migracijskih bilanca Knina i Sinja te jedinog grada uz Opatiju (skupina “manji” gradovi) koji migracijama gubi stanovništvo – Solina (tip općeg kretanja E1 – emigracija). Može se kazati da Solin, iako se nalazi u neposrednoj blizini Splita, još nije poprimio sve karakteristike pravog satelitskog grada, odnosno uočava se polarizacija u naseljavanju na relaciji unutrašnjost – obala u korist obale, ponajprije zbog procesa litoralizacije.

Dobna i spolna struktura stanovništva

Ti gradovi imali su najpovoljniji dobni sastav od svih skupina, ali s još uvijek većim udjelom od 12 posto starog stanovništva te tipom dobnog sastava na pragu starosti. Najmlađe stanovništvo od svih gradova imao je Zaprešić, što je i razumljivo iz ranije analiziranih obilježja stanovništva. Isti tip dobnog sastava (mladost) ima još i Solin, ponajprije zbog relativno visoke stope prirodnog prirasta. Ostali gradovi s visokim stopama prirodnog prirasta (Sinj, Knin i Kaštel Stari) imaju tip kasna mladost dok Nova Gradiška s najmanjim porastom stanovništva (niske stope i prirodnog i mehaničkog kretanja) ima u ovoj skupini najnepovoljniji tip dobnog sastava – starost.

TABLICA 11
Dobna i spolna struktura
stanovništva srednjih srednjih
gradova 1991. godine

Grad	Dobni sastav		Indeks starenja	Tip dobnog sastava	Koef. feminiteta
	0-19	60 i više			
Koprivnica	28,0	13,4	47,9	na pragu starosti	108,7
Požega	27,6	14,4	52,1	na pragu starosti	109,1
Virovitica	27,7	14,5	52,5	na pragu starosti	106,3
Đakovo	29,7	13,8	46,8	na pragu starosti	106,2
Petrinja	27,7	12,5	45,3	na pragu starosti	107,1
Sinj	32,2	11,2	34,8	kasna mladost	103,1
Samobor	27,1	14,0	52,0	na pragu starosti	107,6
Valpovo	28,2	14,0	49,9	na pragu starosti	105,2
Zaprešić	34,8	9,2	26,4	mladost	108,0
Kutina	29,7	11,8	39,8	na pragu starosti	105,8
Nova Gradiška	27,2	16,2	59,4	starost	109,7
Knin	30,3	11,9	39,1	kasna mladost	105,8
Kaštel Stari	32,1	11,5	35,7	kasna mladost	100,2
Solin	32,1	10,0	31,2	mladost	100,1
Ukupno	26,9	12,8	47,6	na pragu starosti	106,1

Izvor: kao u tablici 4.

Upravo zbog najstarijeg stanovništva, Nova Gradiška ima i najveći udjel ženskog stanovništva. Naravno, ovdje, kao i prema ovom obilježju drugorangiranoj Požegi treba također istaknuti specifičnost industrije (prehrambena i tekstilna). Nasuprot njima, tvornica cementa i rezalište brodova uvjetovali su najmanje udjele žena, koji su se sa svim približili udjelima muškog stanovništva, u Solinu i Kaštel Starom. Upravo su ta dva grada uvjetovala da ova skupina gradova ima najmanji udjel žena. Ispodprosječan broj žena u Sinju i Kninu posljedica je pak veće emigracije žena iz tih pasivnijih krajeva.

Stanovništvo prema školskoj spremi

U ovoj skupini, koja iskazuje najviše udjele stanovništva bez školske spreme, odnosno najmanje s visokom školskom spremom, zanimljiv je slučaj Knina. U njemu je, naime, zabilježen najviši udjel visokonaobraženog stanovništva, štoviše bio je jednak kao u Šibeniku iz prijašnje skupine ili znatno viši od brojem stanovnika podjednakog Sinja smještenog u sličnim prirodno-geografskim uvjetima. Jedina je razlika u tome što je u Kninu živjelo većinom srpsko stanovništvo, što dosta govori samo za sebe. Manji udjel visokonaobraženih od Knina imaju i Samobor te Zaprešić, unatoč blizini Zagreba i minimalnom udjelu stanovništva bez školske spreme.

Grad	Broj stanovnika 15 i više godina	Udjel stan. bez šk. spreme	Udjel visoko- školovanog st.
Koprivnica	20 853	2,6	11,5
Požega	19 073	3,9	10,1
Virovitica	17 233	3,3	9,0
Đakovo	15 750	6,5	8,5
Petrinja	15 785	5,1	10,6
Sinj	15 034	6,5	8,8
Samobor	14 753	1,9	12,1
Valpovo	14 187	4,1	7,7
Zaprešić	12 989	1,7	11,9
Kutina	12 456	3,3	10,3
Nova Gradiška	12 556	4,3	9,6
Knin	12 155	4,8	13,3
Kaštel Stari	11 826	6,6	7,6
Solin	11 622	6,2	5,6
Ukupno	206 272	4,3	9,9

TABLICA 12

Stanovništvo srednjih gradova staro 15 godina i više prema nekim obilježjima školske spreme (u %) 1991. godine

Izvor: kao u tablici 5.

Stanovništvo prema aktivnosti

Stanovništvo ove skupine imalo je relativno najviše “inozemaca” te nešto viši udjel aktivnih od stanovništva manjih gradova koji su imali najmanje aktivnog stanovništva. Najviši udjel aktivnog stanovništva zabilježen je u Koprivnici, a ranije spomenuta zakonitost ovdje se očituje u Đakovu, Virovitici i Kaštel Starom s jedne strane (relativno manje stanovnika u zemlji – manje aktivnog stanovništva) te Kninu i Petrinji s druge strane (relativno više stanovnika u zemlji – više aktivnog stanovništva).

TABLICA 13
Ukupno i aktivno stanovništvo
srednjih srednjih gradova
(u zemlji) 1991. godine

Grad	Stanovnika u zemlji	% od ukupnog stanovništva	Aktivno stanov- ništvo u zemlji	% od aktivnog st. u zemlji
Koprivnica	25 150	95,0	12 636	50,3
Požega	22 363	93,2	9 820	43,9
Virovitica	20 495	91,8	9 076	44,2
Đakovo	18 337	90,3	7 427	40,5
Petrinja	19 202	97,0	9 224	48,0
Sinj	18 669	94,6	8 377	44,9
Samobor	17 281	94,2	8 312	48,1
Valpovo	16 906	94,0	7 373	43,6
Zaprešić	16 233	94,2	8 237	48,1
Kutina	15 277	96,0	7 080	46,4
Nova Gradiška	14 704	93,4	6 440	43,8
Knin	15 481	98,6	7 524	48,6
Kaštel Stari	14 365	92,0	6 130	42,7
Solin	14 816	96,2	6 782	45,8
Ukupno	249 279	94,4	114 438	45,9

Izvor: kao u tablici 6.

Stanovništvo prema djelatnosti

Stanovništvo ovih gradova imalo je najveći udjel zaposlenih u sekundarnim, a najmanji u tercijarnim djelatnostima. Ovdje su industrijski radnici najzastupljeniji u Koprivnici, Kutini i Valpovu. Međutim, da se Belišće analizira zasebno, a ne zajedno s Valpovom i još tri manja naselja, prema ovom pokazatelju bio bi to “najindustrijski” grad sa čak 76,4 posto aktivnog stanovništva zaposlenog u toj djelatnosti. Stoga, kao i zbog relativno visokih 19 posto zaposlenih stanovnika u poljoprivrednoj djelatnosti, Valpovo ima tek 10 posto stanovništva u tercijarnim djelatnostima. U tim djelatnostima pak najviši relativni udjel sta-

novništva ima Kaštel Stari (promet i trgovina) koji je uz Đakovo jedini grad s više zaposlenih u tercijarnim nego u sekundarnim djelatnostima.

Nenad Pokos
**Analiza demografskih obilježja
 srednjih hrvatskih gradova**

Grad	Aktivno stan. u zemlji	% akt. stan. koje obavlja zanimanje prema sektoru djel.		
		sekundarni	tercijarni	kvartarni
Koprivnica	11 922	57,2	20,8	16,2
Požega	8 543	42,4	25,4	23,1
Virovitica	8 296	43,8	24,2	21,5
Đakovo	6 386	24,2	28,6	21,6
Petrinja	8 213	38,8	33,3	20,1
Sinj	6 792	47,0	27,3	20,1
Samobor	7 558	41,4	31,6	21,3
Valpovo	6 604	55,3	10,0	12,0
Zaprešić	7 527	38,8	32,7	21,2
Kutina	6 522	55,7	21,3	17,7
Nova Gradiška	4 903	31,7	31,1	26,0
Knin	6 519	35,2	34,7	24,8
Kaštel Stari	4 895	33,5	38,6	16,8
Solin	5 563	43,5	36,3	13,8
Ukupno	100 243	43,1	27,6	19,7

TABLICA 14

Aktivno stanovništvo srednjih srednjih gradova (u zemlji) koje obavlja zanimanje u sekundarnim, tercijarnim i kvartarnim djelatnostima 1991. godine

Izvor: kao u tablici 7.

MANJI SREDNJI GRADOVI

Popisno kretanje stanovništva

U ovoj skupini, čiji je porast najbliži prosječnome (12,8 posto), najviše je poraslo stanovništvo primorskih gradova: Poreča, Umaga, Makarske, Malog Lošinja i Trogira). Od ostalih gradova na obali u Crikvenici je zabilježen nešto manji porast stanovništva, zbog relativno starog stanovništva i stoga niskog prirodnog prirasta. Isti je razlog, uz nedostatak slobodnog prostora za stambenu izgradnju, uvjetovao da je Opatija čak zabilježila smanjenje od 190 stanovnika (jedina od sva 54 grada). Relativno visok porast imali su još Metković (visok prirodni prirast), Županja zbog doseljavanja hrvatskog stanovništva iz zaleđa (Bosne i Hercegovine) i potpunijeg popisivanja stanovništva u inozemstvu te Čepin koji se postupno razvija u satelitski grad Osijeka. Najmanje je povećano stanovništvo gradova u sjeverozapadnoj (Krapina, Ludbreg, Ivanec i Križevci) te gorskoj Hrvatskoj (Gospić i Ogulin).

TABLICA 15
Popisno kretanje stanovništva
manjih srednjih gradova u
razdoblju 1981.–1991.

Grad	Broj stanovnika		Međupopisna promjena	
	1981.	1991.	Apsolutna	Relativna (%)
Pakrac	12 803	14 098	1 295	10,1
Daruvar	13 068	13 786	718	5,5
Kaštel Sućurac	11 833	13 557	1 724	14,6
Beli Manastir	12 056	13 108	1 052	8,7
Križevci	11 894	13 005	1 111	9,3
Rovinj	11 271	12 910	1 639	14,5
Metković	9 881	12 108	2 227	22,5
Slatina	10 570	12 056	1 486	14,1
Trogir	9 865	11 997	2 132	21,6
Makarska	9 556	11 958	2 402	25,1
Županja	10 043	11 947	1 904	19,0
Opatija	12 132	11 942	-190	-1,6
Duga Resa	10 369	11 439	1 070	10,3
Labin	10 476	11 350	874	8,3
Ogulin	10 638	11 337	699	6,6
Našice	9 395	11 178	1 783	19,0
Novska	9 359	10 678	1 319	14,1
Čepin	8 776	10 525	1 749	19,9
Ivanec	9 497	10 167	670	7,1
Poreč	7 697	9 907	2 210	28,7
Gospić	9 521	9 856	335	3,5
Crikvenica	8 565	9 576	1 011	11,8
Umag	7 162	9 101	1 939	27,1
Krapina	8 466	8 952	486	5,7
Ivanić Grad	7 792	8 771	979	12,6
Mali Lošinj	6 150	7 560	1 410	22,9
Ludbreg	6 870	7 301	431	6,3
Ukupno	265 705	300 170	34 465	13,0

Izvor: kao u tablici 1.

Prirodno kretanje stanovništva

Iz ove skupine valja posebno izdvojiti Metković koji je u razdoblju od 1981. do 1991. imao najveću stopu prirodnog prirasta od sva pedeset četiri grada (koju je ujedno zadržao i sljedećih godina) te Opatiju koja je već u prvom razdoblju imala prirodan pad stanovništva (također jedina u cjelokupnom skupu gradova). Taj je pad u samo prvih šest godina tekućeg međupopisja čak udvostručen. Relativno visoke stope prirodnog prirasta imali su još Kaštel Sućurac (satelitizacija Splita), turistički atraktivni gradovi Poreč, Makarska i Umag te Ivanić Grad koji zbog blizine Zagreba, odnosno veće mogućnosti zaposlenja stanovništva, također privlači brojno stanovništvo koje se većinom nalazi u reproduktivnoj fazi.

U najnovijem razdoblju Opatiji se po negativnim karakteristikama prirodnog kretanja pridružuje još devet gradova na čelu s Daruvarom i Gospićem (blizina bojišnice, proces starenja, odlazak mlađeg srpskog stanovništva itd.). Prirodan pad zabrinjavajućeg maha pokazao se i u Dugoj Resi i Crikvenici koja uz Opatiju, zbog ranije spomenutih razloga, pokazuje sasvim suprotna obilježja prirodnog kretanja od ostalih primorskih gradova slične veličine. Demografski uzroci prirodnog pada stanovništva triju sjeverozapadnih gradova (Križevaca, Krapine i Ivanca) ponajprije proizlaze iz intenzivnog procesa starenja njihova stanovništva. To nije bio slučaj i s nedalekim im Ludbregom čiji je prirodni prirast posljednjih šest godina čak ostao isti kao u deset prijašnjih. Međutim, kako je riječ o malim apsolutnim iznosima, ti se podaci ne mogu držati statistički pouzdanim.

Grad	Prirodni prirast			
	1981.-1990.	stopa pr. prirasta	1991.-1996.	% prir. iz 1981.-1990.
Daruvar	124	1,0	-217	-175,0
Kaštel Sućurac	1 289	10,9	501	38,1
Beli Manastir	622	5,2	75	12,1
Križevci	255	2,2	-21	-8,2
Rovinj	850	7,6	128	15,1
Metković	1 432	14,5	853	59,6
Slatina	478	4,6	147	30,8
Trogir	749	7,6	344	45,9
Makarska	855	9,0	331	38,7
Županja	769	7,7	380	49,4
Opatija	-162	-1,3	-330	-203,7
Duga Resa	313	3,0	-268	-85,6
Labin	640	6,1	-17	-0,3
Ogulin	437	4,1	29	6,6
Našice	654	7,0	166	25,3
Novska	647	6,9	129	19,9
Čepin	563	6,4	168	29,0
Ivanec	425	4,5	-71	-16,7
Poreč	1 003	13,0	394	39,2
Gospić	204	2,1	-208	-102,0
Crikvenica	115	1,4	-100	-87,0
Umag	643	9,0	132	20,5
Krapina	319	3,8	-47	-14,7
Ivanić Grad	706	9,1	95	13,5
Mali Lošinj	404	6,6	137	33,7
Ludbreg	53	0,8	51	96,2
Ukupno	14 737	5,6	2 629	17,8

Izvor: kao u tablici 2.

TABLICA 16
Prirodno kretanje stanovništva manjih srednjih gradova 1981.-1990. te 1991.-1996. godine

Tip općeg kretanja stanovništva

U ovoj skupini, u kojoj je pozitivnom migracijskom bilancom stanovništvo poraslo 57,2 posto, sva naselja imaju tip općeg kretanja I1 osim Opatije koja ima najnepovoljniji od svih tipova - E4 (izumiranje). Najviše stope migracijske bilance, uz većinu ostalih primorskih gradova (razvoj turizma), imali su Čepin, Našice i Županja. Za Čepin je to donekle razumljivo zbog procesa suburbanizacije, a u Našicama i Županji dijelom može biti riječ o potpunijem popisivanju hrvatskih građana u inozemstvu koji su tako ušli u pozitivnu migracijsku bilancu. Naime, iz ove su skupine upravo ta dva grada 1991. godine imala relativno najmanje stanovništva u zemlji (vidjeti tablicu 20).

TABLICA 17
Tip općeg kretanja stanovništva manjih srednjih gradova u razdoblju 1981.-1991.

Grad	Promjena broja stan. 1981.-1991.		Prirodni prirast 1981.-1990.		Migracijska bilanca 1981.-1991.		Tip općeg kretanja stanovništva
	Aps.	%	Aps.	Rel.	Aps.	Rel.	
Daruvar	718	5,5	124	1,0	594	4,6	I 1
Kaštel Sućurac	1 724	14,6	1 289	10,9	435	3,7	I 1
Beli Manastir	1 052	8,7	622	5,2	430	3,6	I 1
Križevci	1 111	9,3	255	2,2	856	7,2	I 1
Rovinj	1 639	14,5	850	7,6	789	7,0	I 1
Metković	2 227	22,5	1 432	14,5	795	8,1	I 1
Slatina	1 486	14,1	478	4,6	1 008	9,5	I 1
Trogir	2 132	21,6	749	7,6	1 383	14,0	I 1
Makarska	2 402	25,1	855	9,0	1 547	16,1	I 1
Županja	1 904	19,0	769	7,7	1 135	11,3	I 1
Opatija	-190	-1,6	-162	-1,3	-28	-0,2	E 4
Duga Resa	1 070	10,3	313	3,0	757	7,3	I 1
Labin	874	8,3	640	6,1	234	2,2	I 1
Ogulin	699	6,6	437	4,1	262	2,5	I 1
Našice	1 783	19,0	654	7,0	1 129	12,0	I 1
Novska	1 319	14,1	647	6,9	672	7,2	I 1
Čepin	1 749	19,9	563	6,4	1 186	13,5	I 1
Ivanec	670	7,1	425	4,5	245	2,6	I 1
Poreč	2 210	28,7	1 003	13,0	1 207	15,7	I 1
Gospić	335	3,5	204	2,1	131	1,5	I 1
Crikvenica	1 011	11,8	115	1,4	896	10,5	I 1
Umag	1 939	27,1	643	9,0	1 296	18,1	I 1
Krapina	486	5,7	319	3,8	167	2,0	I 1
Ivanić Grad	979	12,6	706	9,1	273	3,5	I 1
Mali Lošinj	1 410	22,9	404	6,6	1 006	16,4	I 1
Ludbreg	431	6,3	53	0,8	378	5,5	I 1
Ukupno	34 465	13,0	14 737	5,6	19 728	7,4	I 1

Izvor: kao u tablici 3.

Dobna i spolna struktura stanovništva

Najmlađe stanovništvo među gradovima iz ove skupine imali su Poreč, Metković i Kaštel Sućurac koji su ujedno i gradovi s najvišim stopama prirodnog prirasta. Jedini grad u cjelokupnom skupu gradova s tipom duboka starost je, dakako, Opatija u kojoj se broj mladih i starih gotovo izjednačio. Relativno starije stanovništvo imaju još Gospić, Crikvenica i Daruvar koji također uz Opatiju imaju i najveći prirodni pad stanovništva u razdoblju od 1991. do 1996. (tablica 16.).

TABLICA 18
Dobna i spolna struktura stanovništva manjih srednjih gradova 1991. godine

Grad	Dobni sastav		Indeks starenja	Tip dobnog sastava	Koef. feminiteta
	0-19	60 i više			
Pakrac	28,1	15,6	55,5	starost	109,8
Daruvar	26,0	17,1	65,6	starost	107,6
Kaštel Sućurac	31,1	11,7	37,9	kasna mladost	101,5
Beli Manastir	24,3	15,5	63,9	starost	109,4
Križevci	27,7	15,3	55,9	starost	110,8
Rovinj	27,5	14,2	51,5	na pragu starosti	109,6
Metković	32,8	11,7	35,7	kasna mladost	103,8
Slatina	28,3	14,1	49,6	na pragu starosti	109,1
Trogir	29,1	13,1	44,9	na pragu starosti	105,8
Makarska	29,9	12,3	41,0	na pragu starosti	103,9
Županja	30,6	11,9	39,2	kasna mladost	102,9
Opatija	22,5	21,7	96,8	duboka starost	114,3
Duga Resa	27,3	16,2	59,2	starost	109,4
Labin	25,6	15,4	60,2	starost	100,2
Ogulin	27,1	14,6	54,1	na pragu starosti	102,2
Našice	28,9	12,9	44,5	na pragu starosti	105,6
Novska	30,2	10,3	43,4	kasna mladost	106,8
Čepin	29,4	11,4	39,0	na pragu starosti	103,4
Ivanec	29,5	16,1	54,7	starost	105,7
Poreč	30,2	10,3	34,3	kasna mladost	111,4
Gospić	24,8	18,1	73,0	starost	107,9
Crikvenica	25,5	19,1	74,7	starost	108,5
Umag	28,0	12,4	44,3	na pragu starosti	105,4
Krapina	27,7	13,6	49,2	na pragu starosti	105,3
Ivanić Grad	27,5	14,9	54,2	na pragu starosti	108,8
Mali Lošinj	28,0	12,8	45,8	na pragu starosti	104,2
Ludbreg	28,1	16,0	57,0	starost	109,7
Ukupno	28,0	14,5	51,9	na pragu starosti	106,8

Izvor: kao u tablici 4.

Ostali gradovi s tipom dobnog sastava starost (Pakrac, Ludbreg, Duga Resa itd.) imaju uz gradove s najvećim turističkim kretanjima, koja nužno traže i veću potražnju ženske radne snage (Opatija, Poreč i Rovinj), ujedno i najveću disproporciju spolnog sastava u korist žena.

Tamo gdje je spolna struktura gotovo izjednačena ponovno je industrija, odnosno rudarstvo (Kaštel Sućurac i Labin) uvjetovala najmanje udjele žena. Relativno ispodprosječan udjel žena ima i Ogulin za koji vrijedi ista zakonitost kao i za Sinj i Knin – veća emigracija žena iz pasivnijih krajeva.

Stanovništvo prema školskoj spremi

TABLICA 19
Stanovništvo manjih srednjih gradova staro 15 godina i više prema nekim obilježjima školske spremne (u %) 1991. godine

Grad	Broj stanovnika 15 i više godina	Udjel stan. bez šk. spremne	Udjel visoko- školovalanog st.
Pakrac	11 157	3,3	9,1
Daruvar	11 101	2,8	10,2
Kaštel Sućurac	10 358	5,2	7,4
Beli Manastir	10 465	5,4	8,8
Križevci	10 241	3,3	11,1
Rovinj	10 284	2,7	11,4
Metković	9 131	4,3	10,2
Slatina	9 469	3,2	10,2
Trogir	9 407	5,2	9,0
Makarska	9 263	2,2	11,0
Županja	9 291	7,4	9,2
Opatija	10 047	1,5	16,7
Duga Resa	9 067	2,8	7,6
Labin	9 233	3,7	9,7
Ogulin	8 950	2,5	9,8
Našice	8 664	3,2	11,3
Novska	8 297	5,0	6,3
Čepin	8 228	7,7	4,8
Ivanec	8 020	3,1	6,9
Poreč	7 636	2,1	13,9
Gospić	8 018	4,1	14,0
Crikvenica	7 769	1,7	12,1
Umag	7 084	1,8	12,8
Krapina	7 150	3,1	10,5
Ivanić Grad	6 950	1,2	7,4
Mali Lošinj	5 870	1,7	10,4
Ludbreg	5 813	2,0	8,1
Ukupno	236 963	3,6	10,0

Izvor: kao u tablici 5.

Suprotno očekivanjima, ova skupina ima povoljniji sastav stanovništva po naobrazbi nego prije analizirana skupina ("srednji" srednji gradovi). Tome je razlog prije svega velik broj primorskih gradova u ovoj skupini. Naime, što zbog potreba turizma, što zbog višeg životnog standarda stanovnika tih gradova (koji stoga mogu školovati djecu u većim gradovima), najveći udjel visokonobraženih imaju upravo Opatija, Poreč, Umag, Crikvenica i Rovinj. Između njih se jedino umiješao Gospić koji je kao regionalno središte Like (ali nedostatan razvijenih središnjih funkcija i premalog broja stanovnika) zahtijevao relativno brojno stanovništvo s višom i visokom školskom spremom. Uz Čepin, gdje je broj stanovnika bez školske spreme čak veći od onih s najvišim školama, najnepovoljniji sastav stanovništva prema ovom obilježju imaju još Novska, Županja i Kaštel Sućurac.

Stanovništvo prema aktivnosti

Grad	Stanovnika u zemlji	% od ukupnog stanovništva	Aktivno stanovništvo u zemlji	% od aktivnog st. u zemlji
Pakrac	13 450	95,4	5 880	43,7
Daruvar	13 265	96,2	5 920	44,6
Kaštel Sućurac	12 837	94,6	5 699	44,4
Beli Manastir	12 718	97,0	5 692	44,8
Križevci	12 327	94,7	5 708	46,3
Rovinj	12 515	97,0	6 047	48,3
Metković	11 293	93,3	4 894	43,3
Slatina	11 601	96,2	5 171	44,6
Trogir	11 327	94,4	4 838	42,7
Makarska	11 356	95,0	5 323	46,9
Županja	10 638	89,1	4 402	41,4
Opatija	11 354	95,1	5 057	44,5
Duga Resa	10 751	93,9	4 858	45,1
Labin	11 123	98,0	5 100	45,9
Ogulin	10 892	96,1	4 891	44,7
Našice	10 385	92,9	4 484	41,2
Novska	9 925	93,0	4 170	42,0
Čepin	9 787	92,9	4 369	44,7
Ivanec	9 842	96,8	4 307	43,7
Poreč	9 748	98,4	4 896	50,2
Gospić	9 187	93,2	4 065	44,3
Crikvenica	9 145	95,5	3 878	42,4
Umag	8 873	97,5	4 475	50,4
Krapina	8 687	97,0	4 230	48,7
Ivanić Grad	8 463	96,4	4 059	47,9
Mali Lošinj	7 351	97,2	3 491	47,5
Ludbreg	7 034	96,4	3 547	50,4
Ukupno	285 874	95,2	129 451	45,3

TABLICA 20

Ukupno i aktivno stanovništvo manjih srednjih gradova (u zemlji) 1991. godine

Izvor: kao u tablici 6.

U ovoj se skupini po nepovoljnim stopama ističu Našice i Županja (ujedno i kao jedini grad s više od 10 posto stanovništva izvan "zemlje"), a najpovoljnije stope pokazuju Poreč (najviše stanovništva u zemlji od sva 54 grada) te Umag i Ludbreg s više od 50 posto aktivnog stanovništva, što su od gradova iz ostalih skupina zabilježili još jedino Velika Gorica i Koprivnica.

Stanovništvo prema djelatnosti

TABLICA 21
Aktivno stanovništvo manjih srednjih gradova (u zemlji) koje obavlja zanimanje u sekundarnim, tercijarnim i kvartarnim djelatnostima 1991. godine

Grad	Aktivno stan. u zemlji	% akt. stan. koje obavlja zanimanje prema sektoru djel.		
		sekundarni	tercijarni	kvartarni
Pakrac	5 415	40,5	24,1	25,9
Daruvar	5 349	38,9	25,9	21,8
Kaštel Sućurac	4 518	48,8	29,2	14,6
Beli Manastir	4 977	32,5	24,7	19,1
Križevci	5 145	32,4	28,8	19,3
Rovinj	5 523	21,7	43,2	18,4
Metković	4 154	23,6	49,6	16,2
Slatina	4 648	44,9	22,6	17,2
Trogir	4 204	47,9	31,2	14,9
Makarska	4 508	25,2	48,6	22,8
Županja	3 584	36,7	26,1	22,8
Opatija	4 607	16,7	57,1	21,8
Duga Resa	3 800	53,5	24,8	17,6
Labin	4 596	43,3	38,0	14,1
Ogulin	4 343	31,7	35,6	24,9
Našice	3 964	37,4	24,8	25,7
Novska	3 764	41,4	35,5	14,2
Čepin	3 631	40,9	29,7	13,1
Ivanec	4 139	57,0	18,7	16,9
Poreč	4 469	6,8	69,2	16,9
Gospić	3 626	27,3	27,7	33,4
Crikvenica	3 495	20,1	55,7	18,4
Umag	4 170	21,5	58,1	13,2
Krapina	3 842	53,7	21,8	17,9
Ivanić Grad	3 733	41,7	26,5	17,0
Mali Lošinj	3 184	10,5	50,9	23,4
Ludbreg	3 368	52,4	18,4	11,2
Ukupno	114 756	35,0	35,0	19,0

Izvor: kao u tablici 7.

Uz jednake udjele zaposlenog stanovništva u sekundarnim i tercijarnim djelatnostima ova skupina gradova ima i najmanji udjel stanovništva u kvartarnim djelatnosti-

ma. Na industriju su najviše orijentirani Duga Resa i gradovi u sjeverozapadnoj Hrvatskoj (Ivanec, Krapina i Ludbreg). U tercijarnim djelatnostima najviše zaposlenih imaju turistička središta (Poreč, Umag, Opatija, Crikvenica i Mali Lošinj) te Metković (trgovina). S trećinom aktivnog stanovništva Gospić u kvartarnim djelatnostima ima relativno najvišu zastupljenost od svih analiziranih gradova. Tome su ponajprije pogodovali nedostatak važnije industrije, nekih tercijarnih djelatnosti, ali i razlozi opisani u poglavlju o školskoj spremi.

ZAKLJUČAK

Analizirajući tri skupine srednjih gradova, proizlazi da nešto povoljnija demografska obilježja od ostalih dviju skupina imaju “srednji” srednji gradovi. Tako se primjerice u tim gradovima broj stanovnika između 1981. i 1991. povećao više nego u druge dvije skupine. Gradovi iz te skupine također su imali veće stope prirodnog prirasta u razdoblju od 1981. do 1991. koje su zadržali i u devedesetim godinama. Nadalje, njihove pozitivne stope migracijske bilance bile su u prošlom desetljeću više nego kod stanovništva većih i manjih gradova. Isto vrijedi i za dobnu strukturu, koja je bila relativno mlađa, te za spolnu strukturu u kojoj su zabilježeni ujednačeniji relativni iznosi muškog i ženskog stanovništva.

“Veći” gradovi imaju povoljnija obilježja od “srednjih” gradova jedino po pokazateljima naobrazbe i aktivnosti stanovništva. Naime, po naobrazbi ta skupina ima relativno manji broj stanovnika bez školske spreme i veći broj visokonaobraženog stanovništva.

Raščlanjujući stanovništvo prema djelatnosti u kojoj obavlja zanimanje također se izdvajaju “srednji” gradovi. “Veći” i “manji” gradovi imaju gotovo jednak broj aktivnog stanovništva zastupljenog u sekundarnim i tercijarnim djelatnostima, “srednji” gradovi imaju najveću diskrepanciju između udjela aktivnog stanovništva u tim dvjema djelatnostima

¹ Za veće srednje gradove taj polumjer iznosi 4 000 m; za srednje, manje i pet malih srednjih gradova 3 500 m te za ostale male gradove 3 000 m.

² Na popisu Ministarstva graditeljstva nalazi se 208 naselja u kružnom području, a devet naselja dodano je zbog promjena u prostornom obuhvatu naselja 1991. u odnosu na 1981. godinu. Naime, radi usporedivosti podataka 1981.–1991. naselja su, gdje je to bilo moguće, svedena na jednak prostorni obuhvat. Tako je npr. broju stanovnika Požege 1991. godine pribrojeno i stanovništvo naselja Emovački Lug

BILJEŠKE

koje je nakon 1981. izdvojeno iz naselja Donji Emovci (koje se nalazi u kružnom području Požege). Zbog usporedivosti podataka Virovitici su osim Rezovačkih Krčevina (nastalo nakon 1981. izdvajanjem iz naselja Rezovac koje je u kružnom području) 1991. godine pribrojani još i podaci četiri naselja koja su se 1981. nalazila u njezinu sastavu; Čemernica, Golo Brdo, Milanovac i Podgorje. Nadalje, prvotno u kružno područje Ivanca nije ušlo naselje Dubravec koje se između 1981. i 1991. izdvojilo iz naselja Horvatsko koje se nalazilo u kružnom području Ivanca.

³ Tipovi općeg kretanja stanovništva izdvojeni su prema modelu M. Friganovića (1978.). Egzodusni su tipovi: E1- emigracija; E2 - depopulacija; E3 - izrazita depopulacija; E4 - izumiranje. Imigracijski tipovi: I1 - ekspanzija imigracijom; I2 - regeneracija imigracijom; I3 - slaba regeneracija imigracijom; I4 - vrlo slaba regeneracija imigracijom.

⁴ Indeks starenja prikazuje brojčani omjer stanovništva starijeg od 59 godina i mlađeg od 20 godina; izračunava se po formuli $I_s = (P > 59) / (P < 20) \times 100$. Veća brojčana vrijednost indeksa starenja upućuje na stariju populaciju. Drži se da indeks starenja veći od 40 pokazuje populaciju koja je ušla u proces starenja.

⁵ Ovdje je primijenjena tipizacija od sedam dobnih skupina autora S. Šterca koja polazi od veličine udjela mladog i starog stanovništva (Klemenčić, 1990.).

0 do 19	60 i više	Tip	Obilježje
≥ 35	≤ 8	1	izrazita mladost
≥ 30	≤ 10	2	mladost
> 30	> 10	3	kasna mladost
< 30	≤ 15	4	na pragu starosti
< 30	> 15	5	starost
≤ 25	≥ 20	6	duboka starost
≤ 20	≥ 25	7	izrazito duboka starost

⁶ U sekundarni sektor ubrajaju se osobe koje obavljaju zanimanje u industriji i rudarstvu te građevinarstvu. U tercijarni sektor su uključene ove djelatnosti: vodoprivreda, promet i veze, trgovina, ugostiteljstvo i turizam, obrtništvo i osobne usluge, stambeno-komunalne djelatnosti te financijske, tehničke i poslovne usluge. Kvartarni sektor: izobrazba, znanost, kultura i informacije; zdravstvena zaštita i socijalna skrb; tijela državne vlasti, tijela lokalne samouprave, fondovi, udruženja i organizacije (nazivi djelatnosti preuzeti iz statističke dokumentacije).

LITERATURA

- Friganović, M., 1978., *Demogeografija. Stanovništvo svijeta*, Zagreb.
- Klemenčić, M., 1990., *Postupak vrednovanja dobnog sastava stanovništva*, Radovi GO br. 25, Zagreb.
- Vresk, M., 1982.-83., *Neka obilježja urbanizacije SR Hrvatske 1981. godine*. Radovi GO br. 17-18, Zagreb.
- Vresk, M., 1986., *Centri rada i gravitacijska područja zaposlenih u Hrvatskoj*. Radovi GO br. 21, Zagreb.
- Vresk, M., 1996. a, *Funkcionalna struktura i funkcionalna klasifikacija gradova Hrvatske*. Geografski glasnik 58, Zagreb.
- Vresk, M., 1996. b, *Urbanizacija i polarizirani razvoj Hrvatske*. Zbornik radova I hrvatskog geografskog kongresa. Zagreb.
- Wertheimer-Baletić, A., 1982., *Demografija. Stanovništvo i ekonomski razvitak*. Zagreb.